

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ПОТРАПИЛИ У СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ

THE PROBLEM OF SOCIAL SUPPORT FOR FAMILIES WHICH GOT INTO DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES

У статті ґрунтовно охарактеризовано проблему соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях. Узагальнено поняття сім'ї, як структурної одиниці суспільства. Проаналізовано досвід вітчизняних і зарубіжних вчених щодо соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. Виокремлено принципи для надання соціальної підтримки сім'ям, які потрапили у складні життєві обставини. Посилаючись на Закон України «Про соціальні послуги» уточнено визначення «складні життєві обставини». Зазначено 3 категорії сімей, серед них: сім'ї які належать до групи соціального ризику, та не можуть самостійно вирішити ті чи інші проблеми, тому потребують консультативної і інформативної підтримки щодо розв'язання окремих сімейних проблем; сім'ї, які мають комплекс проблем, проте мають намір вирішувати їх за підтримки спеціалістів у ході соціального супроводу; сім'ї, які не визнають наявності проблем, або не вбачають за необхідне їх розв'язувати. Визначено найбільш поширені види соціальної підтримки, серед яких потребують уваги психологічна, педагогічна, матеріальна та юридична. Окреслено основні завдання соціальної роботи з сім'ями, які потрапили у складні життєві ситуації. Виокремлено напрямки, завдяки яким проводиться соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, а саме: консультування та звернення; екстрені дії, які спрямовані на забезпечення безпеки дитини; допомога у розв'язанні проблем; діяльність, спрямована на підтримку стабільності родин з дітьми, які мають певні ризики. Особливу увагу звернено на соціальну підтримку, яка поєднує в собі аспекти та в яку входять складники, а саме: надання допомоги людям, які опинилися у складній життєвій ситуації; актуалізація потенціалу самопомоги для осіб, які опинилися у складній ситуації; цілеспрямований вплив на формування й реалізацію соціальної політики на всіх рівнях.

Ключові слова: сім'я, родина, складні життєві обставини, соціальна підтримка, категорії сімей, соціальна робота з сім'ями.

The article thoroughly describes the problem of social support for families which got in difficult life situations. The concept of the family as a structural unit of society is generalized. The experience of domestic and foreign scientists regarding social work with families in difficult life circumstances is analyzed. Principles for providing social support to families in difficult life circumstances are highlighted. Referring to the Law of Ukraine "On Social Services", the definition of "difficult life circumstances" has been clarified. There are 3 categories of families, among them: families that belong to the social risk group and cannot independently solve certain problems, therefore they need advisory and informative support for solving individual family problems; families which have a complex of problems, but intend to solve them with the support of specialists in the course of social support; families which do not recognize the existence of problems or do not consider it necessary to solve them. The most common types of social support have been determined, among which psychological, pedagogical, material and legal support needs attention. The main tasks of social work with families which get into difficult life situations are outlined. Areas through which social work is carried out with families which find themselves in difficult life circumstances are highlighted, namely: counseling and appeals; emergency actions aimed at ensuring the safety of the child; help in solving problems; activities aimed at supporting the stability of families with children who have certain risks. Special attention is paid to social support, which combines aspects and includes components, namely: assisting to people who find themselves in a difficult life situation; actualization of self-help potential for persons who find themselves in a difficult situation; purposeful influence on the formation and implementation of social policy at all levels.

Key words: family, difficult life circumstances, social support, categories of families, social work with families.

УДК 364.78

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/55.3.35>

Яценко Л.В.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі
Литвишко О.М.,
канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі

Постановка проблеми у загальному вигляді. Війна, економічні і соціальні кризи, які сьогодні переживає держава, особливо гостро позначилися на становищі сім'ї як найголовнішого соціального інституту держави. Значна кількість сімей відчувають значні труднощі в адаптації до нових соціально-економічних умов і потребують соціального захисту і підтримки. Тому посеред актуальних проблем сьогодення в українському суспільстві загострилися проблеми сімей, які потрапили у складні життєві обставини і потребують допомоги, оскільки не в змозі подолати їх самостійно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У питанні значення сім'ї як середовища формування і розвитку особистості, особливостей соціально-педагогічної роботи з сім'ями важливими є дослідження вітчизняних науковців (Л. Гончар, І. Зверева, Т. Кравченко, В. Кравець, Л. Міщик, В. Постовий, Н. Сейко, І. Трубавіна, С. Харченко та ін.). Питаннями соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, займалися такі вчені, як: О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Ж. Петрочко, І. Пеша та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значення соціальної підтримки для вирішення

проблеми з сім'ями, які потрапили у складні життєві обставини.

Виклад основного матеріалу. У словникових джерелах та науковій літературі сім'я визначається як структурна соціальна одиниця суспільства, що відображає у своєму мікрокліматі загальний стан соціального середовища, всі його протиріччя, впливи та відповідні суттєві перетворення. Кожна сім'я реагує на зовнішні суспільні проблеми порушенням власних внутрішніх зв'язків, що призводить до деструктивних явищ у взаємовідносинах між її членами.

Створення оптимальних умов для успішного функціонування сім'ї та виховання дитини в сімейному оточенні – основна мета сімейної політики держави. Аналіз накопиченого вітчизняного і зарубіжного досвіду соціальної роботи з сім'ями, сучасних теоретичних розробок і досліджень проблеми сімейної дисфункції дає підставу дійти висновку про те, що в державній сімейній політиці одним із основних напрямів є організація системної допомоги сім'ям, які за певних життєвих обставин потребують соціальної допомоги та підтримки.

Науковці трактують соціальну підтримку як «систему заходів суб'єктів соціально-педагогічної роботи, спрямованих на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг. Також соціальна підтримка є системою заходів, спрямованих на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей» [5, с. 180].

Надання соціальної підтримки ґрунтується на принципах виявлення ресурсів сім'ї та сприяння формуванню у членів сім'ї навичок та умінь для подолання складних життєвих обставин.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» складними визначаються такі «життєві обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно: інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, війна, стихійне лихо, катастрофа тощо» [2]. До складних життєвих обставин належать також втрата близької людини, роботи, здатності до самообслуговування, порушення звичного нормального способу життя, дитяча бездоглядність, пожежа, стихійне лихо, а також випадки, коли людина стала жертвою злочину, захворіла на невиліковну хворобу, коли є загроза її життю, погіршення матеріально-побутових умов – усе, що викликає у людей почуття незахищеності, страху перед завтрашнім днем, усе, що загострює конфлікти в сім'ї та негативно позначається на

вихованні й розвитку дітей. Також складними життєвими обставинами можна назвати такі несприятливі для людини події, життєву скруту, коли їй особливо важко, і коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в тому числі і від держави, суспільства, громади, від найближчого оточення, щоб упоратися з цими обставинами і відновити свою нормальну життєдіяльність [4, с. 75-76].

Науковці окреслюють кілька категорій сімей, які потребують соціальної підтримки. Це сім'ї, які налаштовані на розв'язання проблем і, як правило, самотійно звертаються за допомогою. До них належать благополучні сім'ї, сім'ї соціального ризику, які не можуть самотійно вирішити певні проблеми і потребують консультативної і інформаційної підтримки щодо розв'язання окремих сімейних проблем.

Другою категорією є сім'ї, які мають комплекс проблем, проте мають намір вирішувати їх за підтримки спеціалістів у ході соціального супроводу.

І до третьої категорії належать сім'ї, які не визнають наявності проблем, або не вбачають за необхідне їх розв'язувати. До цієї категорії зараховують неблагополучні та асоціальні або «пасивні» сім'ї, які потребують комплексного втручання та мотивації до зміни життєвих обставин. Інформація про такі сім'ї надходить від сторонніх осіб [7].

Окреслюючи такі категорії сімей доречно звернути увагу на додаткову характеристику сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, запропоновану О. Безпалько.

Зовні «спокійна сім'я». Події в такій сім'ї відбуваються ніби рівно, проте при ближчому знайомстві помітне відчуження між подружжям, їх почуття незадоволеності. За «фасадом благополуччя» ховаються їх тривалі й ледь стримувані негативні почуття один до одного. Часто бувають тривалі напади туги, депресії. Подружжя мало розмовляє один з одним. У таких сім'ях «неочікувано» для оточення виростають «важкі» діти.

Вулканічна сім'я – у ній відносини мінливі й відкриті. Подружжя постійно з'ясовує стосунки, часто розходяться й сходяться, сваряться, а незабаром знову присягаються у коханні до самої смерті. Емоційність переважає над почуттям відповідальності. У таких сім'ях дитина стає безпорадною, зазнає значних емоційних навантажень, перебуваючи між протилежними полюсами взаємин батьків.

Сім'я-санаторій – характерний приклад сімейної дисгармонії, коли один із членів сім'ї чи дитина примушують близьких все більше і більше оточувати його увагою. Сім'я лише зовні здається солідарною. Якщо сім'я перетворюється на «санаторій» для батька чи матері, то діти роками живуть у ситуації фізичного й нервового перенавантаження, стають надміру тривожними й емоційно залежними. Якщо «санаторним» становленням оточені діти, то взаємини характеризуються

дріб'язковою опікою, жорстким контролем і захистом від реальних і удаваних небезпек.

Сім'я-театр – у ній створюється атмосфера специфічного театралізованого способу життя. Зберігається видимість благополуччя й близькості. У спілкуванні з дітьми заборони й заохочення декларуються, труднощі у вихованні прикриваються удаваними достоїнствами й досягненнями.

Сім'я – «третій зайвий» – батьківство в ній сприймається як перешкода для подружнього щастя. Вихованням батьки займаються час від часу, у дітей виховується невпевненість у собі, розвивається комплекс неповноцінності.

«Сім'я з кумиром» – у ній дитина єдине, що утримує подружжя разом. Піклування про дитину є єдиною силою, що здатна втримати подружжя від розриву сімейних стосунків. Батьки намагаються зробити все для дитини, переносячи на неї усі свої нереалізовані почуття. Бажання вберегти дитину від життєвих труднощів призводить до обмеження її самостійності.

«Сім'я-маскарад» характеризується неузгодженістю життєвих цілей і планів подружжя, вимог і оцінок. Мерехтіння «масок» підвищує почуття тривожності, породжує внутрішній конфлікт і нервові перенапруження. Дитина намагається підлаштуватися під кожного з батьків і ще більше втрачає життєві орієнтири [1]. Для того, щоб фахівець із соціальної роботи міг вчасно надати кваліфіковану допомогу, він повинен урахувати характеристики сім'ї та особливості її членів.

Сім'ї, що опинилися у складних життєвих обставинах, мають низький соціальний статус в одній зі сфер життєдіяльності або в декількох одночасно; вони не можуть самостійно впоратися із покладеними на них функціями, їх адаптивні здібності суттєво знижені. Тому робота з такими сім'ями вимагає від фахівців соціальних служб досконалого володіння технологією соціальної роботи, уміння врегульовувати проблеми в сім'ї специфічними методами й засобами впливу.

На основі цього науковці окреслюють головні завдання соціальної роботи з сім'єю, а саме:

- виявлення причин і чинників соціального неблагополуччя конкретних сімей і їх потреби у соціальній допомозі;
- надання конкретних видів і форм соціально-економічних, психолого-соціальних, соціально-педагогічних та інших соціальних послуг сім'ям, що потребують соціальної допомоги;
- підтримка сімей у розв'язанні проблем їх самозабезпечення, реалізації власних можливостей щодо подолання складних життєвих ситуацій;
- соціальний патронаж сімей, що потребують соціальної допомоги, реабілітації та підтримки;
- аналіз рівня соціального обслуговування сімей, прогнозування їх потреби в соціальній

допомозі й підготовки пропозицій щодо розвитку сфери соціальних послуг;

– залучення різних державних і неурядових організацій до розв'язання питань соціального обслуговування сімей [6].

Одним із завдань соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, є формування мережі соціальної підтримки, яка була б безпечною, викликала довіру і в подальшому давала наснагу родині у розв'язанні життєвих негараздів. Мережа соціальної підтримки – це комплекс взаємопов'язаних відносин фахівця із соціальної роботи з клієнтом, що забезпечує стійкість моделі взаємодії та міжособистісних стосунків. Також це структура взаємин, коли люди можуть вимагати та просити допомоги. Зазвичай, така мережа складається із усіх тих людей, що допомагають конкретній особі долати щоденні життєві негаразди. Вона включає в себе родичів, друзів, сусідів, колег та фахівців із соціальної роботи, на яких може покладатися сім'я. Побудова підтримуючих мереж базується на використанні ресурсів громади, яку можна розглядати як соціальне середовище життєзабезпечення кожної конкретної особи або сім'ї [3; 4].

Таким чином, основними завданнями соціальної підтримки сімей є створення умов, за яких члени сім'ї отримують спроможність самостійно вирішувати життєві проблеми і змінити життя на краще.

Найбільш поширеними видами соціальної підтримки є психологічна, педагогічна, матеріальна, юридична.

Психологічна підтримка спрямована на мобілізацію внутрішніх ресурсів людини, з метою зміни уявлення про безвихідь її становища, формування впевненості та мотивації щодо подолання почуття тривоги, психологічних комплексів, невпевненості у своїх силах, зміцнення активної, діяльнісної особистісної позиції. Психологічна підтримка здійснюється за рахунок надання психологічних консультацій з метою покращення мікроклімату сім'ї, збереження ментального здоров'я сім'ї, адаптації сім'ї до навколишнього середовища, поліпшення взаємин та подолання конфліктів з оточенням, обговорення наявних проблем з членами сім'ї та надання рекомендацій щодо їх вирішення, формування навичок подолання труднощів, психологічна допомога членам сім'ї, корекція та реабілітація.

Педагогічна підтримка спрямована на сприяння розвитку різнобічних інтересів членів родини; проведення просвітницької роботи з питань всебічного гармонійного розвитку дитини; особливостей розвитку сім'ї та сімейних стосунків; підбір та реалізацію педагогічних засобів з метою оперативної допомоги сім'ям шляхом надання необхідної соціально-педагогічної інформації, навчання батьків ефективним методам виховання, мобілізації

власних ресурсів сім'ї для вирішення проблем надалі; педагогічне консультування з питань розв'язання педагогічних проблем сім'ї та її членів.

Юридична підтримка здійснюється шляхом надання консультацій з питань чинного законодавства, гарантій та пільг; здійснення захисту прав та інтересів сім'ї та захист прав дитини.

Матеріальна підтримка надається шляхом адресних соціально-матеріальних виплат особам та сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах [5, с. 15].

Залежно від життєвих обставин і потреб, соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, ведеться за такими напрямками:

1. Консультування та звернення. У результаті консультативної підтримки представник сім'ї отримує конкретні поради відносно шляхів подолання неблагополуччя, одержує вичерпну інформацію про можливі шляхи вирішення проблем його сім'ї, координати установ і осіб, до яких він може звернутися.

2. Екстренні дії, спрямовані на забезпечення безпеки дитини (термінова соціальна допомога, надання притулку, негайне вилучення дитини з сім'ї, що зазнала жорстокого ставлення чи перебуває у небезпеці, чи залишилася без опіки батьків). При здійсненні екстрених дій, спрямованих на збереження безпеки дитини чи конкретної особи в сім'ї, результатом надання соціальної підтримки є відсутність небезпеки для членів сім'ї. Такі дії є початковим етапом до наступного розв'язання проблем конкретної сім'ї в цілому.

3. Допомога у розв'язанні проблем, які сім'я не в змозі подолати самостійно, здійснюється в більшості випадків шляхом соціального супроводу чи кризового втручання, які відрізняються тривалістю надання соціальної підтримки. Кризове втручання триває кілька місяців, результатом якого є вихід сім'ї або окремих її членів із кризи. На відміну від кризового втручання соціальний супровід сім'ї не обмежений у часі і його результатом є виокремлення головної проблеми в сім'ї та набуття членами сім'ї необхідних умінь і навичок у розв'язанні головної проблеми.

4. Діяльність, спрямована на підтримку стабільності родин з дітьми, які мають певні ризики (відсутність одного з батьків, благодійність, малозабезпеченість), або хтось із членів сім'ї має певні ризики (алкоголізм, наркоманія, безробіття тощо). Результатом соціальної підтримки, що спрямована на стабілізацію сім'ї з дітьми, які мають певні ризики, є набуття членами сімей знань, навичок та вмінь щодо попередження виникнення криз і пом'якшення їхніх наслідків, що дає можливість родині самостійно подолати проблеми, які виникли у сім'ї [7].

Інструменти соціальної підтримки сімей, які на даний час впроваджуються системою центрів соціальних служб, не враховують категорійного

потенціалу сімей за рівнем готовності до вирішення складних життєвих обставин. Необхідно розробити і запровадити системний, категорійний підхід у соціальній роботі із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, орієнтований на мотивацію батьків до зміни життєвих обставин сім'ї і громади. Впровадження такого підходу потребує відповідних методик соціальної роботи, які залежать від рівня налаштування членів сім'ї щодо вирішення власних проблем [7].

Висновки. Соціальна підтримка поєднує в собі декілька аспектів, що характеризують її як єдність таких складників: надання допомоги окремій людині чи групі людей, що опинилися у складній життєвій ситуації, шляхом підтримки, консультування, реабілітації, патронажу та інших видів соціальних і психолого-педагогічних послуг; актуалізація потенціалу самопомогі для осіб, що опинилися у скрутній ситуації; цілеспрямований вплив на формування й реалізацію соціальної політики на всіх рівнях – від загальнодержавних до місцевих – із метою забезпечення соціально здорового середовища, життєвого побуту та життєдіяльності людини, створення системи підтримки людей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Якісна соціальна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, можлива тільки за умови зацікавленості й готовності членів сім'ї до вирішення власних проблем. Одним з важливих елементів мотивування членів сім'ї до змін є вміння фахівця із соціальної роботи переорієнтувати її з проблемного поля у поле задоволення потреб сім'ї, що і становить перспективи подальших наукових розробок.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Науковий світ, 2006. 363 с.
2. Закон України «Про соціальні послуги. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> від 14.04.2022 р. № 2193-IX (дата звернення 30.01.2023 р.)
3. Зберегти сім'ю. Соціальна робота з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах / Мороз О. М., Постолук Г. І., Семигіна Т. В., Шепіленко О. С. Київ : ЕКМО, 2008. 160 с.
4. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: навч.-метод. комплекс / Безпалько О. В. та ін. / за заг. ред. І. Д. Зверевої, Ж. В. Петровича. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
5. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. Київ, 2008. 336 с.
6. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник / Зверева І. Д. та ін. Київ : ДЦССМ, 2004. 256 с.
7. Технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями: навчально-методичний посібник / А. Й. Капська та ін. Київ : Видавничий дім «Слово», 2015. 328 с.